

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ ДУМКИ ПРО ПОПЕРЕДНЄ СЛІДСТВО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті систематизовано юридичну літературу XIX – початку XX ст., у якій висвітлено питання щодо попереднього слідства на українських землях у складі Російської імперії. Джерельну базу викладено в хронологічному порядку та поділено на три категорії. До першої групи публікацій увійшли видання, в яких охарактеризовано діяльність державних органів, уповноважених здійснювати розслідування злочинів, наприкінці XVIII ст. – до 1864 р. Під час дослідження зазначеної літератури встановлено, що відмежування попереднього слідства від діяльності органів адміністративно-виконавчої влади позитивно вплинуло на якість роботи органів правосуддя, особливо це поліпшило розслідування злочинів. Другу групу літературних джерел становлять наукові видання, присвячені правовим основам та практиці реалізації функції попереднього слідства від початку судової реформи Олександра II до початку революції 1917 р. Доведено, що розвиток і вдосконалення функціональної моделі органів, уповноважених здійснювати розслідування злочинів, відбувалися під впливом низки політичних, економічних і соціальних процесів. У третій категорії літературних джерел висвітлено правову думку щодо специфіки реалізації функції попереднього слідства з початку XX ст. до повалення монархічного ладу.

Ключові слова: попереднє слідство, дізнання, судовий слідчий, судова реформа 1864 р.

Реформування кримінальної юстиції України потребує врахування позитивного досвіду та національних правових традицій. Цей процес передбачає проведення комплексного історико-теоретичного аналізу правових інститутів на різних етапах державотворення. Такий підхід дає змогу визначити ефективні напрями розбудови дієвої та надійної правоохоронної системи, зокрема органів досудового розслідування. У зв'язку з цим доцільно здійснити ретроактивний аналіз не лише юридичних пам'яток, що відображають функціональну модель досудового слідства та дізнання, але й дослідити вчення науковців, які формували правову думку в минулому. Варто наголосити, що в радянській літературі діяльність дореволюційних органів правопорядку висвітлювалася через призму ідеологічних штампів і стереотипів. У наведених джерелах кримінальний процес епохи царату характеризувався як репресивна машина, діяльність якої була націлена на пригнічення робітничо-селянського класу. Правничу літературу, видану до 20-х років XX ст., більшовицька влада сприймала як класово-ворожу та контрреволюційну агітацію. У результаті цього переважну більшість цих видань було знищено, лише незначна їх кількість збереглася до сьогодні. Очевидно, такий стан негативно вплинув на розвиток вітчизняної юридичної науки, а тому є нагальна

потреба дослідити зазначені аспекти та здійснити наукові пошуки в цьому напрямі.

Мета наукової статті полягає в узагальненому висвітленні кількісного і якісного складу наукових видань XIX – початку XX ст., їхнього інформаційного значення та науково-теоретичного рівня, системному аналізі юридичної літератури, присвяченої реалізації функції попереднього слідства на українських землях у складі Російської імперії.

Перші ґрунтовні теоретичні осмислення проблем розслідування злочинів містяться у фундаментальних працях К. К. Арсенєва, Е. М. Берендтса, Ф. В. Благовідова, М. Ф. Владімірського-Буданова, В. О. Гагена, І. В. Гессена, О. О. Голубєва, А. Д. Градовського, В. М. Грибовського, М. С. Грушевського, В. О. Григор'єва, В. П. Даневського, Г. А. Джаншиєва, М. М. Карамзіна, К. І. Козліної, О. О. Крилова, А. Ф. Коні, В. М. Латкіна, В. М. Лешкова, В. В. Лукіна, О. О. Лопухіна, М. Х. Майєра, В. М. Мордвінова, М. В. Муравйова, Д. П. Нікольського, К. І. Палена, П. П. Панаєва, О. М. Познянського, Р. А. Рейса, В. Є. Романовського, С. В. Савицького, А. О. Соколова, А. Т. Тимановського, І. Т. Тарасова, С. М. Трегубова, М. А. Тура, В. Я. Фукса та ін. Вчення про функціональну модель попереднього слідства дореволюційного періоду викликає інтерес для засвоєння фактичного матеріалу. У них

доволі змістовно полемізуються процеси, що прямо корелювалися з трансформацією системи кримінальної юстиції та впливали на реорганізацію окремих інститутів кримінального судочинства. Такими чинниками можна вважати різного роду політичні процеси, криміногенну обстановку, стан економіки, демографічну ситуацію в країні, зміну державного та адміністративного устрою тощо.

Джерельну базу, в якій визначено генезис розвитку і становлення функції досудового розслідування в дореволюційний період, можливо систематизувати за хронологічним критерієм: 1) публікації, що стосуються діяльності державних органів, уповноважених здійснювати розслідування злочинів, наприкінці XVIII ст. – до 1864 р. (дореформений період); 2) наукові видання, присвячені правовим основам та практиці реалізації функції попереднього слідства з початку судової реформи Олександра II – початок XIX ст.; 3) література, у якій висвітлено специфіку реалізації функції попереднього слідства з початку XX ст. до повалення монархічного ладу 1917 р. Зазначений період був насичений епохальними подіями, які корінним чином впливали на функціональну модель органів правопорядку (запровадження конституційної монархії, введення особливого правового режиму в умовах воєнного стану, вплив політичних процесів на судово-правоохоронну систему у вирі революційних протистоянь).

У першій категорії літературних джерел аналізувалися події з кінця XVIII ст. до початку судової реформи середини XIX ст., коли функцію розслідування злочинів здійснювала низка уповноважених суб'єктів: губернатори, губернські управління, земські справники, нижні земські суди, поліція тощо. На українських землях, як і на інших територіях Російської імперії, діяли спеціально призначені посадові особи, правовий статус яких регламентувався Установами про губернії та Уставами благочинів 1782 р. У губернських містах поліцейську владу уособлювали поліцмейстери, в інших містах – городничі. Разом з ними призначалися два пристави та два ратмани. Останніх обирала міська дума. Ці управи здійснювали одночасно поліцейську і судову функції, вони мали розслідувати нетяжкі злочини, наприклад, крадіжки на суму до 20 рублів. На думку В. М. Латкіна, вказані особи виконували універсальну функцію – судово-слідчу [15, с. 439]. З цього можливо зробити висновок, що функція попереднього слідства в означений період реалізовувалася, з одного боку, через державні установи, а з іншого – органами місцевого

самоврядування. Отже, на регіональному рівні простежується певний дуалізм судової влади. Крім цього, В. М. Латкін у «Лекціях з історії російського права» (Санкт-Петербург, 1912) висвітлював увесь спектр процесу еволюціонування судово-правоохоронної системи часів російського самодержавства. Автор розкрив функціональну будову правоохоронних інституцій у дореформений період, зокрема на українських землях. Він систематизував нормативно-правове забезпечення діяльності суб'єктів, уповноважених державою здійснювати розслідування злочинів. На підставі детального юридичного аналізу В. М. Латкін констатував, що за часів правління Катерини II кримінальне судочинство поступово розділилося на слідчу та судову частини [15, с. 499]. Вважалося, що особа, яка збирала докази щодо винуватості підсудного, не могла одночасно здійснювати справедливе правосуддя, оскільки вона не бажала, щоб її робота, пов'язана з доказуванням, була даремною. Тому завжди така особа була прихильна до сторони обвинувачення [15, с. 497]. З наведеним твердженням важко не погодитися. До того ж відмежування попереднього слідства від діяльності адміністративних органів стало відправною точкою зародження слідчого апарату та формування досудового розслідування як окремої стадії кримінального процесу.

Не менший інтерес для вивчення досліджуваної тематики становить праця А. Д. Градовського «Початок російського державного права» (Санкт-Петербург, 1904), в якій визначено роль органів публічної влади під час розслідування злочинів. Автор змістовно проаналізував нормативно-правове забезпечення слідчої діяльності на різних етапах державотворення, зокрема, розкрив зміст низки законодавчих актів, що поширювалися на теренах України в період з кінця XVIII ст. до початку судової реформи XIX ст. [6]. Досліджуючи розвиток державних інститутів, В. Є. Романовський у праці «Державні установи стародавньої і нової Росії» (Москва, 1911) комплексно охарактеризував генезис зародження органів публічної влади в Російській імперії з притаманними їм функціями досудового розслідування. Зазначена робота дає змогу здійснити ретроактивний аналіз процесу трансформування кримінальної юстиції, зокрема на українських землях, як одного з елементів державного механізму [19, с. 391–415].

Значущими для висвітлення питань щодо еволюціонування органів, уповноважених здійснювати попереднє слідство в дореформений період, є публікації І. Д. Беляєва «Лекції з історії російського законодавства» (Москва, 1879) [2], М. Ф. Владімірського-Буданова «Хрестоматія

з історії російського права» (Санкт-Петербург, 1887), П. М. Гуляєва «Права і обов'язки міської та земської поліції, і всіх взагалі жителів Російської держави по їхньому положенню» (Москва, 1824), М. М. Карамзіна «Історія держави Російської» (Санкт-Петербург, 1818), В. В. Лукіна «Пам'ятна книга поліцейських законів для чинів міської поліції», Р. Моля «Наука поліції за засадами юридичної держави» (Санкт-Петербург, 1871). За допомогою цих джерел можливо простежити розвиток правової думки щодо функціонування системи кримінальної юстиції на ранніх етапах її розвитку, а також визначити періодизацію створення органів, уповноважених здійснювати розслідування злочинів.

Питання реорганізації попереднього слідства хвилювали державних діячів Росії ще на початку XIX ст. Зокрема, М. М. Сперанський у 1803 р. розробив проект під назвою «Записка про облаштування судових і урядових установ у Росії» [21, с. 97]. Своєю чергою М. А. Балуг'янський у 1826 р. створив проект «Про запровадження управління в губерніях (міркування про управління губерній)». Отже, набула поширення ідея про передання слідства в судове відомство. Автори цих проектів дійшли висновку про необхідність відмежування слідства від поліцейської діяльності, оскільки розглядали попереднє слідство як складову частину кримінального судочинства. Ба більше, міністр внутрішніх справ Д. М. Блудов також був переконаний, що слідство повинні здійснювати виключно судові органи [20, с. 271–272]. Наведені проекти стали науковим, законодавчим та методологічним базисом для проведення реорганізації слідчого апарату та реформування попереднього слідства в пореформений період.

Другу категорію літературних джерел становлять видання, присвячені правовим основам та практиці реалізації функції досудового розслідування від початку судової реформи Олександра II до першої російської революції 1905–1907 рр.

Поза сумнівом, судова реформа 1864 р. стала переломним етапом у діяльності тодішніх органів попереднього слідства. Ці процеси, як справедливо зауважив Е. М. Берендтс, були одним із головних імпульсів пожвавлення юридичної думки. Порівнюючи судову реформу з іншими нововведеннями Олександра II, автор змістовно розкрив структуру чинників, що корелювали проведення реформ у частині функціонування правоохоронної та судової системи, зокрема попереднього слідства [3, с. 31].

До широкої полеміки стосовно реорганізації кримінальної юстиції долучився А. Ф. Коні. У його публікації «Батьки і діти судової

реформи» (Москва, 1914) доведено незворотність переформатування функціональної моделі органів попереднього слідства, оскільки стара система була безнадійно відсталою та малоефективною. У праці наголошено на необхідності посилення в кримінальних провадженнях прокурорського нагляду в частині процесуального керівництва, що, на думку автора, мало б сприяти зміцненню довіри суспільства до суду та забезпечити справедливість правосуддя загалом [13, с. 37, 70].

У результаті реорганізації судових інститутів на території України діяли три судові палати: Харківська, Одеська та Київська. Юрисдикція окружних судів поширювалась так: до Київської судової палати належали Житомирський, Київський, Луцький, Могильовський, Ніжинський, Стародубський, Уманський, Черкаський та Чернігівський окружні суди. Одеській судовій палаті підпорядковувалися Вінницький, Слісаветградський, Одеський, Кам'янець-Подільський, Кишинівський, Сімферопольський та Херсонський окружні суди. Харківській судовій палаті були підв'язані Воронежський, Катеринославський, Курський, Лубенський, Орловський, Острозький, Полтавський, Сумський, Харківський окружні суди [14, с. 133–134].

Для висвітлення функції досудового розслідування в означений період особливу цінність має праця професора І. Я. Фойницького «Курс кримінального судочинства» (Санкт-Петербург, 1912). У розділі «Місце попереднього провадження», порівнюючи з правовими системами зарубіжних країн, автор системно дослідив функціональну модель органів попереднього слідства Російської імперії [22, с. 451–473]. Він змістовно висвітлив передумови, що вплинули на трансформацію функціональної моделі поліції та судової влади в другій половині XIX ст. У кінцевому підсумку І. Я. Фойницький зазначив, що система правосуддя і, зокрема, попереднє слідство були малоефективними. Науковець констатував, що головними її недоліками були 1) повна слабкість слідчої організації; 2) роздроблення судової організації та її недолугість стосовно селянського населення [22, с. 451–473].

Відомо, що до початку судової реформи 1864 р. попереднє слідство по всіх справах здійснювала здебільшого поліція. З прийняттям Установ 1860 р. формальне слідство було передано судовим слідчим. Попереднє розслідування поділялося на дізнання, яке провадила поліція, та попереднє слідство, що здійснювали судові слідчі. Необхідність такої диференціації та запровадження функції розслідування в органах судової

влади була викликана тим, що поліція мала значно менший авторитет та довіру населення, аніж суд. Тому судові слідчі, функціонуючи в системі судової влади, мали гарантувати неупередженість та об'єктивність розслідування злочинів. Стосовно цього М. В. Муравйов писав: «...Слідчий значною мірою тримає у своїх руках долю кримінальної істини; він відшукує її сліди, намічає перші контури і дбає про те, щоб ці первісні обриси злочину, що легко вислизують і важко вловлюються, дійшли до судді не зітершись» (переклад з російської наш. – М. Я.) [16, с. 327]. До того ж такий структурний розподіл мав позитивно позначитися на якості кримінального провадження, сприяти максимально повному і всебічному дослідженню доказової бази: судовий слідчий виконував ті самі слідчі дії, що й жандарм, якому дозволено провадження дізнання, і заповнював прогалини та недоліки, допущені останнім на етапі дізнання [7, с. 217].

Вагомою для дослідження функції розслідування є праця К. К. Арсеньєва «Судове слідство» (Санкт-Петербург, 1871). Автор докладно проаналізував процедурні аспекти збирання та перевірки доказів як на попередньому слідстві, так і під час розгляду справи в суді. Доволі ґрунтовно висвітлено тактичні особливості проведення окремих процесуальних дій. Аналізувалися початок судового слідства, допит свідків, виявлення та вилучення речових доказів тощо. На думку К. К. Арсеньєва, важливість проведення розслідування полягала в тому, що слідчий мав максимально швидко задокументувати подію злочину, систематизувати докази, перевірити їх належність та допустимість. Доказування в кримінальному судочинстві здебільшого було притаманно судовим слідчим. Своєю чергою прерогативою поліції був розшук винних осіб та проведення дізнання. Документи, складені поліцією, мали меншу достовірність, ніж ті, які оформив судовий слідчий під час попереднього слідства. Проте з міркувань доцільності К. К. Арсеньєв не відкидав можливості в невідкладних випадках перейняття функції попереднього слідства органами поліції. Проведення поліцією першочергових процесуальних дій здійснювалося як крайній захід, якщо зволікання може призвести до невідворотних наслідків. Наприклад, огляд місця пожежі зі складанням відповідного документа мала б оформлювати поліція, якщо б його проведення судовим слідчим могло відбутися із суттєвим запізненням, а зміна обстановки негативно позначитися на фіксації слідчої картини. За цих умов зібрані поліцією первинні матеріали визнавалися цілком законними та необхідними,

а також безперешкодно надавалися суду для їх вивчення. В інших випадках судовий слідчий мав ретельно перевіряти надані йому сторонами процесу первинні матеріали та за потреби проводити повторні опитування свідків, складати акт огляду місця вчинення злочину, вилучати речові докази тощо [1, с. 69]. Щодо цього відомий правознавець того часу П. І. Люблінський у своїх публікаціях зазначав, що у слідчому, у цьому всеосяжному органі, поєднуються обов'язки судді, обвинувача, захисника і навіть органу поліції [18, с. 185].

Цікавою для вивчення функції досудового розслідування виявилася праця професора В. П. Даневського «Наше попереднє слідство, його недоліки і реформа» (Санкт-Петербург, 1895) [8]. У вказаній книзі проведено змістовний аналіз діяльності органів попереднього слідства в постреформений період. Автор висвітлив проблеми, що виникали під час розслідування злочинів, зокрема: збирання доказів, провадження прокурорського нагляду, застосування заходів кримінально-процесуального примусу, дотримання процесуальних строків, організації діяльності судових слідчих та їх взаємодії з іншими учасниками кримінального процесу. Важливо, що В. П. Даневський був присяжним засідателем та захисником у кримінальних справах у Харківському окружному суді. Цю практику він активно використовував у науковій діяльності. У наведених працях детально розкрито специфіку роботи органів попереднього слідства на території України в другій половині XIX ст. На думку В. П. Даневського, принциповим недоліком тодішнього судочинства було те, що попереднє слідство перебувало в інквізиційному стані. Функція судового слідчого полягала в оцінці доказових матеріалів, зібраних і наданих йому сторонами процесу, а вже потім на підставі проведеного аналізу він вирішував питання про подальший рух кримінального провадження [8, с. 6–8]. До того ж цей автор критично охарактеризував тодішнє функціональне спрямування органів попереднього слідства. Оскільки слідчий, відповідно до чинного законодавства, мав поєднувати функцію захисту та обвинувачення, досліджуючи докази, він оцінював їх рівнозначно: як ті, що обвинувачують особу, так і ті, що її виправдовують. Проте, насправді, вважав зазначений науковець, за своєю сутністю діяльність слідчого мала здебільшого розшуковий характер. Основну увагу він приділяв викриттю винної особи. Отже, судовий слідчий за своєю природою більше схилився до сторони обвинувачення, ніж до захисту. Крім цього, В. П. Даневський переконував, що недопустимо

поєднувати попереднє слідство з розшуком, адже це вкрай негативно впливає на змагальницький процес. Ефективне попереднє слідство, на думку вченого, мало зводитися до неупередженої та об'єктивної оцінки доказів, а також підготовки та оформлення матеріалів справи для подальшого їх розгляду в суді. Проте, якщо доказів не вистачало, слідчий мав би звертатися до поліцейських чинів з дорученням про проведення додаткової перевірки та повертати матеріали для доопрацювання. В іншому разі справу треба було закрити [8, с. 10–11].

Для визначення функціональної спрямованості попереднього слідства в умовах реорганізації системи судових та правоохоронних органів особливо корисною є праця М. А. Буцковського «Нариси судових порядків за статутами 20 листопада 1864 р.» (Санкт-Петербург, 1874). Вчений писав: «...Немає сумніву, що попереднє слідство має вельми важливе призначення в кримінальному процесі: воно розшукує і збирає ті матеріали, опрацювання яких під час слідства судового є основою карного вироку» (переклад з російської наш. – М. Я.) [4, с. 45]. Отже, автор наголошує на важливості реалізації функції розслідування судовим слідчим. Основна його робота полягала у вивченні наданих йому поліцією та захисниками матеріалів та, з дотриманням відповідної процесуальної форми, оцінці доказів. За умови, якщо доказової бази було недостатньо, то судовий слідчий доповнював її шляхом проведення додаткових слідчих (розшукових) дій.

Варто зауважити, що основною функцією судового слідчого була процесуальна фіксація відомостей, зібраних поліцією за допомогою «розшуків», словесних розпитувань, негласних спостережень, проведення обшуків і вилучень у будинках. Проте не можна не враховувати і той факт, що слідчий виконував функції обвинувачення, захисту та розслідування. У статтях 264–265 Судових статутів 1864 р. регламентувалося, що судовий слідчий, залишаючись неупередженим, повинен був здійснювати всі заходи, необхідні для провадження слідства, знаходити обставини, які як викривають обвинуваченого, так і виправдовують його [9, с. 25]. Фактично допускалося поєднання в одному суб'єкті виконання двох самостійних функцій кримінально-процесуальної діяльності: розслідування і вирішення кримінальних справ по суті [11, с. 157].

Не менш вагомими для висвітлення процесів, пов'язаних з реформуванням органів попереднього слідства, є публікації І. В. Гессена «Судова реформа» (Санкт-Петербург, 1905), Г. А. Джаншиєва «Основи судової реформи: (до 25-річчя нового

суду)» (Москва, 1891), К. І. Козлініної «За півстоліття. 1862–1912 рр.» (Київ, 1913), Карла Жозефа Антона Міттермаєра «Законодавство та юридична практика в новітньому їх розвитку у відношенні до кримінального судочинства» (Санкт-Петербург, 1864), В. М. Лешкова «Поліцейське право» (Москва, 1873), П. П. Панаєва «Нові судові установи» (Санкт-Петербург, 1884), О. Д. Рябініна «Керівництво практичних відомостей по частині: кримінального законодавства, судової реформи 20 листопада 1864 р., обов'язків загальної поліції, Закону 19 травня 1871 р.» (Санкт-Петербург, 1872) та ін.

Найбільшу кількість юридичної літератури з досліджуваної тематики становить третя група видань, у яких висвітлено специфіку реалізації функції попереднього слідства напередодні повалення монархічного ладу – міжреволюційний період (1905–1917 рр.). У цей час правова думка набула свого максимального розвитку. Реформу судової системи жваво обговорювали в політичних колах та висвітлювали майже в усіх програмах партій царської Росії початку ХХ ст. Поширення в суспільстві ліберальних ідей та вільнодумства, виникнення нових політичних течій докорінно змінили правосвідомість населення і, як наслідок, змусили владу переглянути функціональну модель органів правопорядку, зокрема в частині провадження попереднього слідства.

У цей період було запроваджено кримінально-польову юстицію, яка мала докорінно змінити баланс сил між політичним терором, що заповнив Російську імперію у 1905–1906 рр. Ініціаторами втілення цієї ідеї були С. Ю. Вітте, П. М. Дурнов, В. П. Павлов та С. А. Столипін. Функціональне спрямування цього органу полягало в боротьбі з політичними злочинами, що посягали на державний монархічний лад. Завдання жандармських і поліцейських чинів зводилося до розслідування державних злочинів, пов'язаних зі зневагою до імператора або членів його сім'ї, спостереження за особами, засланими на поселення під особливий нагляд поліції, встановлення негласного нагляду за особами, яких підозрювали в політичній неблагонадійності. Попереднє розслідування відбувалося у формі поліцейського дізнання, за результатами якого оформлювалася справа для подальшого розгляду її в зазначених судах. Нерідко самі поліцейські виступали в ролі основних свідків на процесі, оскільки вони, як представники влади, доволі часто були об'єктом нападу революціонерів або брали безпосередню участь у затриманні осіб, що «творили смуту» [5, с. 117].

На початку ХХ ст. серед наукової спільноти поширилася думка про необхідність створення спеціальної (судової) поліції. Зазначені аспекти висвітлено в праці М. П. Карабчевського «Поблизу правосуддя» (Санкт-Петербург, 1908) [12]. Цю ідею нормативно було закріплено у 1908 р., коли з метою поліпшення роботи з розшуку злочинців і запобігання кримінальним правопорушенням до структури поліції по всій Російській імперії ввели розшукову частину. До цього розшукові відділення були лише у великих містах імперії. Інструкція чинам розшукових відділень від 9 серпня 1910 р. регламентувала функціональні напрями діяльності розшукових відділень, які полягали в негласному розслідуванні і провадженні дізнання щодо злочинів загальнокримінального характеру [17, с. 86].

Отже, напередодні революції 1917 р. реалізацію функції попереднього слідства щодо злочинів політичного спрямування забезпечувала розгалужена система уповноважених суб'єктів: а) судові слідчі в особливо важливих справах – за пропозицією прокурора окружного суду; б) судові слідчі підпорядкованої судової палати або мирові судді, що їх замінюють – з дозволу прокурора судової палати; в) судові слідчі в особливо важливих справах або один із членів судової палати – за розпорядженням міністра юстиції; г) військові слідчі – під час розслідування злочинів, вчинених військовослужбовцями; ґ) військові чи військово-морські судді або спеціально скликана слідча комісія – для розслідування справ про злочини, вчинені військовослужбовцями, та які мали особливу важливість, за розпорядженням головного начальника військового округу або головного командира порту [7, с. 216].

Ретроспективний аналіз правової думки ХІХ – початку ХХ ст. дозволив дійти висновку, що розвиток та удосконалення функціональної моделі органів, уповноважених реалізувати функцію попереднього слідства, проходили під

впливом низки політичних, економічних та соціальних процесів, що відбувалися в державі. Ці явища були взаємопов'язаними та слугували каталізатором поживлення правової думки в науковому середовищі. Відмежування попереднього слідства від діяльності органів адміністративно-виконавчої влади, безумовно, позитивно позначилося на якості роботи органів правосуддя, особливо це поліпшило ефективність попереднього слідства. Відтак відбулася чітка спеціалізація слідчої роботи та системно регламентовано діяльність уповноважених органів у частині розслідування злочинів. Саме на цей період припадає зародження слідчого апарату, що стало основою для подальшої розбудови системи органів досудового розслідування в Україні. Досвід запровадження інституту судових слідчих у дореволюційній Росії свідчить про важливість цього інституту для здійснення кваліфікованого кримінального провадження. Функція досудового розслідування в дореволюційний період реалізовувалася через здійснення кримінального провадженнями щодо вчинених злочинів, збирання доказів, які як викривають винну особу, так і виправдовують її. Отже, у процесуальному статусі судового слідчого поєднувалися обов'язки захисту та обвинувачення.

Водночас особливістю правової думки у ХІХ – на початку ХХ ст. була її суперечливість. Неоднотайність поглядів сучасників тих подій найбільшою мірою простежувалася в питаннях щодо реалізації функції попереднього слідства, коли разом з прогресивними підходами все ж таки зберігалися консервативні тенденції, подекуди проявлялися рудименти поліцейського типу управління. Очевидно, це негативно позначилося на якості роботи органів досудового розслідування. Отже, цей досвід варто враховувати в майбутньому під час реформування кримінального процесуального законодавства та реорганізації системи кримінальної юстиції.

Список використаної літератури

1. Арсеньев К. К. Судебное следствие : сб. практ. заметок. Санкт-Петербург : Тип. В. Демакова, 1871. 361 с.
2. Беляев И. Д. Лекции по истории русского законодательства : сб. лекций. Москва : Тип. С. А. Петровского, 1879. 730 с.
3. Берендтс Э. Н. Связь судебной реформы с другими реформами императора Александра II и влияние ее на государственный и общественный быт России. Петроград : Сенат. тип., 1915. 202 с.
4. Буцковский Н. А. Очерки судебных порядков по уставам 20 ноября 1864 года: соч. сенатора Н. Буцковского. Санкт-Петербург : Тип. Скарятина, 1874. 616 с.
5. Веретенников Н. Военно-полевые суды и Первая русская революция. *Власть*. 2010. № 1. С. 115–118.
6. Градовский А. Д. Начало русского государственного права : собр. соч. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1904. 599 с.
7. Гугасари Е. С. Роль уголовно-процессуального законодательства Российской империи в борьбе с терроризмом (вторая половина ХІХ – начало ХХ в.). *Вестник ТГУ*. 2013. Вып. 6. С. 214–218.
8. Даневский В. П. Наше предварительное следствие, его недостатки и реформа. Москва : Т-во скоропеч. А. А. Левенсон, 1895. 89 с.

9. Деришев Ю. В. Историко-правовой аспект проблемы «единого» следственного аппарата России. *Проблемы предварительного следствия и дознания*. Москва : НИИ МВД России, 1997. С. 25–31.
10. Джаншиев Г. А. Основы судебной реформы: (к 25-летию нового суда): ист.-юр. этюды. Москва : Тип. М. П. Щепкина, 1891. 52 с.
11. Каложный А. Н., Чаплыгина В. Н. Сравнительный анализ моделей предварительного расследования по Уставу уголовного судопроизводства Российской империи 1864 г. и по УПК РСФСР 1922 г. *Актуальные проблемы российского права*. 2015. № 1 (50). С. 155–159.
12. Карачевский Н. П. Около правосудия : сообщ. и судеб. очерки. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1908. 540 с.
13. Кони А. Ф. Отцы и дети судебной реформы. (К пятидесятилетию Судебных Уставов). 1864 – 20 ноября 1914. Москва : Т-во И. Д. Сытина, 1914. 296 с.
14. Курас Т. Л. Вопросы подсудности дел судебным палатам в Российской империи (1864–1917). *Сибирская ссылка* : сб. науч. ст. Иркутск : Оттиск, 2007. Вып. 4 (16). С. 133–134.
15. Латкин В. Н. Лекции по истории русского права, читанные в Императорском Училище правоведения профессором В. Н. Латкиным. Санкт-Петербург : Тип. С.-Петерб. одиоч. тюрьмы, 1912. 500 с.
16. Муравьев Н. В. Из прошлой деятельности: статьи по судебным вопросам. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1900. 564 с.
17. Невский С. А. Полиция и уголовное судопроизводство в Российской империи (вторая половина XIX – начало XX в.). *Вестник Московского университета МВД России*. 2015. № 3. С. 83–87.
18. Очерки развития российского уголовно-процессуального законодательства / под науч. ред. И. В. Смольковой. Москва : Юрлитинформ, 2011. 389 с.
19. Романовский В. Е. Государственные учреждения древней и новой России : для старших классов средних учебных заведений. Москва : Изд. И. Кнебель, 1911. 221 с.
20. Сорокина Ю. В. Основные этапы реформы следственного аппарата и предварительного расследования в России 1860–1864 годов. *Судебная власть и уголовный процесс*. 2014. № 3. С. 270–277.
21. Сперанский М. М. Записка об устройстве судебных и правительственных учреждений в России. *Проекты и записки*. Москва : Изд-во Академии наук СССР, 1961. С. 86–139.
22. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. 4-е изд. Санкт-Петербург : Тип. т-ва «Общественная Польза», 1912. 579 с.

References

1. Arsenev, K. K. (1871). *Sudebnoe sledstvie [Judicial investigation: collection of practical notes]*. Saint Petersburg: V. Demakov.
2. Beliaev, I. D. (1879). *Lekcii po istorii russkago zakonodatelstva [Lectures on the history of Russian legislation]*. Moscow: S. A. Petrovskii.
3. Berendts, E. N. (1915). *Sviaz sudebnoi reformy s drugimi reformami imperatora Aleksandra II i vliianie ee na gosudarstvennyi i obshchestvennyi byt Rossii [The relationship of judicial reform with other reforms of Emperor Alexander II and its influence on the state and public life of Russia]*. Saint Petersburg: Senate typography.
4. Butckovskii, N. A. (1874). *Ocherki sudebnykh poriadkov po ustavam 20 noiabria 1864 goda [Essays on the judicial system under the charters of November 20, 1864]*. Saint Petersburg: Skariatina.
5. Veretennikov, N. (2010). *Voenno-polevye sudy i Pervaia russkaia revoliuciia [Military Courts and the First Russian Revolution]*. *Vlast*, 1, 115–118.
6. Gradovskii, A. D. (1904). *Nachalo russkogo gosudarstvennogo prava [The beginning of Russian state law]*. Saint Petersburg: M. M. Stasiulevich.
7. Gugasari, E. S. (2013). *Rol ugolovno-protsessualnogo zakonodatelstva Rossiiskoi imperii v borbe s terrorizmom (vtoraia polovina XIX – nachalo XX v.) [The role of criminal procedural legislation of the Russian Empire for fight against terrorism (the second half of XIX – beginning of XX centuries)]*. *Vestnik TGU – Tomsk State University Journal of Law*, 6, 214–218.
8. Danevskii, V. P. (1895). *Nashe predvaritelnoe sledstvie, ego nedostatki i reforma [Our preliminary investigation, its shortcomings and reform]*. Moscow: A. A. Levenson.
9. Derishev, I. V. (1997). *Istoriko-pravovoi aspekt problemy “edinogo” sledstvennogo apparata Rossii [The historical and legal aspect of the problem of the “single” investigative apparatus of Russia]*. In *Problems of preliminary investigation and inquiry* (pp. 25–31). Moscow: Research Institute – Ministry of Internal Affairs of Russia.
10. Dzhanshiev, G. A. (1891). *Osnovy sudebnoi reformy: (k 25-letiiu novogo suda) [Basics of judicial reform: (on the 25th anniversary of the new court)]*. Moscow: M. P. Shchepkin.
11. Kaliuzhnyi, A. N. & Chaplygina, V. N. (2015). *Sravnitelnyi analiz modelei predvaritelnogo rassledovaniia po Ustavu ugolovnogo sudoproizvodstva Rossiiskoi imperii 1864 g. i po UPK RSFSR 1922 g. [Comparative analysis of preliminary investigation models under the Charter of criminal proceedings of the Russian Empire of 1864 and the Criminal Procedure Code of the RSFSR 1922]*. *Actual Problems of Russian Law*, 1 (50), 155–159.
12. Karabchevskii, N. P. (1908). *Okolo pravosudiia: soobshch. i sudeb Beside Justice [Beside Justice: Communication and Court Essays]*. Saint Petersburg: M. M. Stasiulevich.
13. Koni, A. F. (1914). *Otcy i deti sudebnoj reformy: (K pyatidesyatiletiiu sudebnykh ustavov). 1864 – 20 noiabria 1914 g. [Fathers and children of judicial reform]*. Moscow: I. D. Sytin.
14. Kuras, T. L. (2007). *Voprosy podsudnosti del sudebnym palatam v Rossiiskoi imperii (1864–1917) [Jurisdiction of the Chambers of the Russian Empire]*. *Sibirskaya ssylka*, 4 (16), 133–134. Irkutsk: Ottisk.
15. Latkin, V. N. (1912). *Lekcii po istorii russkogo prava, chitannye v Imperatorskom Uchilishche pravovedeniia professorom V. N. Latkinym [Lectures on the history of Russian law delivered at the Imperial School of Law by Professor V. N. Latkin]*. Saint Petersburg: Single Prison Printing House.
16. Muravev, N. V. (1900). *Iz proshloi deiatelnosti: stati po sudebnym voprosam [From past activities: litigation articles]*. Saint Petersburg: M. M. Stasiulevich.
17. Nevskii, S. A. (2015). *Politiciia i ugolovnoe sudoproizvodstvo v Rossiiskoi imperii (vtoraia polovina XIX – nachalo XX v.) [Police and criminal proceedings in the Russian Empire (second half of XIX – beginning of XX century)]*. *Vestnik MU MVD – Bulletin of the University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 3, 83–87.
18. Smolkova, I. V., Ed. (2011). *Ocherki razvitiia rossiiskogo ugolovno-protsessualnogo zakonodatelstva [Essays on the development of Russian criminal procedure legislation]*. Moscow: IurLitinform.
19. Romanovskii, V. E. (1911). *Gosudarstvennye uchrezhdeniia drevnei i novoi Rossii: dlia starshikh klassov srednikh uchebnykh zavedenii [State institutions of ancient and new Russia: for the senior classes of secondary schools]*. Moscow: I. Knebel.
20. Sorokina, I. V. (2014). *Osnovnye etapy reformy sledstvennogo apparata i predvaritelnogo rassledovaniia v Rossii 1860–1864 godov [The main stages of the reform of the investigative*

- apparatus and preliminary investigation in Russia 1860–1864]. *Sudebnaia vlast i ugovnyi process*, 3, 270–277.
21. Speranskii, M. M. (1961). Zapiska ob ustroistve sudebnykh i pravitelstvennykh uchrezhdenii v Rossii [Note on the structure of judicial and government institutions in Russia]. In *Proekty i Zapiski [Projects and notes]* (pp. 86–139). Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR.
22. Foinitskii, I. I. (1912). *Kurs ugovnogo sudoproizvodstva [Criminal Justice Course]*. Saint Petersburg: Obshchestvennaia Polza.

Mykola Yakovenko

THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL THOUGHT ABOUT THE PRE-TRIAL INVESTIGATION IN THE UKRAINIAN LANDS WITHIN THE RUSSIAN EMPIRE

The article deals with the systematized legal literature of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries, which covers the implementation of the functioning of pre-trial investigation (preliminary investigation), in Ukrainian lands within the Russian Empire. The source base determines the genesis of the development and establishment of the functions of pre-trial investigation in the pre-revolutionary period. It is described in the chronological order: the first authors' group includes publications which describe the state body investigation of the crimes in the end of the 18th century – up to 1864 (pre-reform period). Investigating the literature, the author established that the distinction between the preliminary investigation and the executive activity of authorities was positively affected by the work quality of the judiciary. It improved the effectiveness of the preliminary investigation.

The second group of literary sources consists of scientific tests on the legal bases and practical implementation of the functions of the pre-trial investigation from the beginning of the judicial reform of Alexander II till the beginning of the nineteenth century. It is established that the development and perfection of the functional model of bodies (which were authorized to carry out the function of pre-trial investigation) took place because of the influence of a number of political, economic and social processes.

These events were interconnected and served as a catalyst to develop a direction of such a legal thought.

The third category of literary sources discovered the specifics of the implementation of the function of pre-trial investigation from the beginning of the twentieth century until the restoration of the monarchical order of 1917. At this time, the legal thought gained its maximum development. The reform of the judicial system was actively discussed in political circles and was covered in programs of liberal parties of regal Russia at the beginning of the twentieth century. Spreading of free-thinking in the society, the origin of new political currents radically influenced the people's legal consciousness. All of these factors forced the authorities to reconsider the functional model of law enforcement agencies in the field of the preliminary investigation.

Keywords: functioning of pre-trial investigation, pre-trial investigation, preliminary investigation, inquiry, judicial investigator, judicial reform in 1864.

Матеріал надійшов 02.03.2019